

УДК 321+23.04

*С. М. Наумкіна,
завідувач кафедри політичних наук
Південноукраїнського національного педагогічного
університету імені К. Д. Ушинського,
доктор політичних наук, професор
О. М. Соколов
аспірант кафедри соціальних теорій
Інституту інноваційної та післядипломної освіти
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ ЯК СТРАТЕГІЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН: ПОЗИТИВНІ ТА НЕГАТИВНІ ПРОЯВИ

Сучасний політичний розвиток країн світу (і в тому числі України) демонструє процес відмови від мультикультуралізму як стратегії подальшого розвитку через сплеск неоконсервативних революцій та праворадикальних настроїв.

Незважаючи на стародавність самої ідеї організації співіснування полікультурних спільнот, актуалізація концепту «мультикультуралізм» відбулася в умовах підтримання діалогу про існування наднаціональної мережевої спільноти. Це пояснює, як виникнення концепту «мультикультуралізм» співіснувало й корегувалося з проблемами національного та соціокультурного розвитку в епоху постмодерну й чому постає альтернативою концепту «монокультурність» в епоху формування держав-націй, яку прийнято називати епохою модерну.

В Україні в останні десятиліття склалася особлива ситуація: відбулося накладання в часі та просторі процесів модерну та постмодерну [3, с. 56]. Модерні процеси як процеси відновлення української державності (які за логікою вимагають втілення принципу «територіалізації», наповнення новоутвореного простору новим єдиним змістом, що актуалізує змістовний пошук національної ідеї) відбуваються в умовах виникнення в розвинутих країнах світу постмодерної реальності з притаманною для неї «детериторіалізацією» та денацифікацією особистісного культурного світу. Постмодерн вимагає закріплення плюральності та діалогічності від країн, що намагаються залишатися суб'єктом процесів світосистемної інтеграції, глобалізації, але розбудова національної держав-

ності вимагає центрованої логіки модерну. Співіснування, розшарування та конфлікт протилежних принципів структурування простору віддзеркалює й внутрішня регіональна та соціокультурна фрагментація країни. І, як влучно зазначає український дослідник Д. Вовк, в Україні мультикультуралізм «розглядається як ускладнюючий чинник в усвідомленні завдань розвитку української державності. Проте орієнтація у світовому соціокультурному просторі вимагатиме визначення позиції України щодо мультикультуралізму як політико-ідеологічного та теоретичного конструкта, як елемента логіки постмодерну» [3, с. 50]. Однак останні події в Україні засвідчили величезний конфлікт цієї ідеї із цінностями неоконсервативної революції, що відбулася в Києві в лютому 2014 року.

Слід сказати, що західноєвропейський соціально-філософський дискурс щодо проблеми культурного різноманіття існує з 80-х років, коли в західній філософії стали відчутні наслідки соціального песимізму в дусі постмодерну. У роботах Ж. Дельоза, Ф. Гваттарі, Ж. Атталі, В. Вельша, Б. Вальденфельса, Г. Маркузе, М. Фуко та інших вчених робилися спроби обґрунтувати опір особистості стереотипам масової свідомості, диктату масової культури, ідеологічним тискам. У межах західної теорії справедливості виник напрям – теорія мультикультурної справедливості, яка доповнила теорію соціальної справедливості.

Українських дослідників також цікавила проблема втілення мультикультуралізму як стратегії національного розвитку, яка була досліджена в працях С. Бондарука,

Н. Висоцької, Л. Горбунової, Д. Вовка, Т. Кулікової, С. Остапенка, І. Предборської, Ю. Узун та інших.

Отже, метою статті є визначення тенденцій мультикультуралізму в Україні й у світі в умовах популярності ідей неоконсервативної революції.

Слід звернути увагу, що історія практичного застосування мультикультуралізму як принципу політичного втручання в багатоскладових модерних суспільствах передбачала нейтралізацію протистоянь між різнорідними соціокультурними групами з метою підтримки соціально-економічного розвитку держави. Формальне визнання прав за будь-якими меншинами та залучення мігрантів у систему соціальних відносин стали формами демонстрації державами їхньої демократичної спрямованості та намагання відповідати статусу «держави соціального добробуту».

Ідеологія мультикультуралізму, яка сформувалася завдяки ідеям Ч. Тейлора, стала фундаментом для глобалізаційних ідей культурного різноманіття С. Рокфеллера, М. Стронга та М. Горбачова, що реалізувалися у вигляді міжнародної декларації – Хартії Землі, яка була прийнята в червні 2000 року в Палаці миру в Гаазі і в якій йдеться про досягнення консенсусу щодо принципів «сталого розвитку» [8]. Хартія землі – декларація принципів і цінностей для створення стійкого глобального суспільства в XXI ст., яка проголошувала мультикультуралізм моделлю існування майбутніх поколінь.

Проте в Європі мультикультуралізм як соціокультурний феномен став «даниною» успішних країн, які опинилися в зоні імміграційних потоків. На відміну від країн іммігрантського походження (США, Канади, Австралії, Нової Зеландії), для європейських країн це призвело до кризи традиційної національної держави, створило загрозу соціокультурній безпеці. Імміграційні групи отримали преференції в бізнесі, сформували розгалужені етносоціальні мережі, взяли під контроль сектори в торгівлі, сфері послуг, здійснюють організований тиск на владу тощо.

Страх втрати Європою свого стриження, культури, статусу проявився в серії

наукових робіт і публічних виступів проти мультикультурності. Це роботи П. Нольте, У. Ді Фабіо, Г. Хаймсона, Н. Больца, Дж. Ліндлі-Френча, Т. Саррацина та інших. Вони підкреслюють згубність процесів, пов'язаних із пануванням ліберальних та глобалізаційних тенденцій, а саме мультикультурності, толерантності, політичної коректності; демонструють, що демографічні процеси в розвинених країнах, пов'язані зі змінами морального клімату, призводять до загибелі традиційної Європи в ході змін її національно-культурного ландшафту. Аналізуючи мультикультурність, автори підкреслюють, що різноманіття й рівність означає на практиці «всі мінус одна». І ця «одна» – «культура Заходу» [6].

Резонанс у суспільстві викликала книга «Німеччина самоліквідується» політика Т. Саррацина, опублікована в 2010 році. Він критикує міграційну та соціальну політику Німеччини та зазначає, що іммігранти знищують Німеччину, а тому, щоб запобігти знищенню нації, потрібно перебудувати систему соціального забезпечення [6]. Аналогічну думку про «імміграційну катастрофу» в Британії, яка «представляє загрозу для англійського суспільства, культури й соціальної інфраструктури», висловлює англійський політолог Дж. Ліндлі-Френч [7].

Нова хвиля робіт демонструє «завершення цілої ідеологічної епохи – епохи сп'яніння мультикультурністю, і настає епоха консервативних цінностей та громадянської відповідальності» – пише Л. Іонін [6]. Глобальна консервативна революція, за О. Дугіним, – це відновлення імперії з її цінністю ієрархії, підпорядкування цілому. Саме тому прихильник неоконсервативної революції О. Дугін визнає мультикультуралізм «заграванням» нігілістичного гіпермодерну (як версії постмодерну) із його вираженням в однополярному світі з американською системою цінностей і з ультракапіталізмом. Ультрамодерн «як продовження модерну в постмодерні» є, згідно з позицією вченого, апофеозом «пустоти» – «мережевої імперії множинності» [4].

Інші прихильники лівих ідеологій вбачають у мультикультуралізмі завуальовану форму неоколоніальної ідеології, що проти-

ставляє «поганій» асиміляції «добра» терпимість. Так, словенський філософ фрейд-марксистського спрямування С. Жижек виходить із того, що «сучасний «постмодерністський» расизм є симптомом мультикультуралістського пізнього капіталізму. <...> Ліберальна «терпимість» мириться з «фольклорним Іншим», позбавленим сутності (подібно «національним кухням» у мегаполісі), проте будь-який «реальний Інший» засуджується за «фундаменталізм» [5, с. 88]. Вчений зазначає: «Формою ідеології глобального капіталізму є мультикультуралізм, позиція, яка відноситься до будь-якої локальної культури, як колонізатор до колонізованих народів» [5, с. 109].

Отже, опоненти мультикультуралізму вважають мультикультуралізм «неоколоніальним проектом». Так, В. Тішков, посиляючись на висловлення президента Міжнародної асоціації соціологів М. В'євіорки, зазначає, що французькі інтелектуали «додають до слова «мультикультуралізм» визначення «американський» і так дискредитують саму ідею як абсолютно чужу» [9].

Втім існують і праворадикальні критики мультикультуралізму. Так, С. Хантінгтон розглядає мультикультурний проект як «...сутність антиєвропейської цивілізації, руху, що протистоїть монокультурній гегемонії Європи, веде до маргіналізації культур» [11, с. 268]. Американський історик А. Шлезінгер визначає мультикультуралізм як ідеологію, сутність якої в тому, щоб замінити суспільні ідеали «асиміляції – фрагментацією, інтеграції – сепаратизмом» [2, с. 58]. Нідерландський правий політик Г. Вілдерс вважає, що мультикультуралізм є «ідеологією культурного релятивізму», якою ліві сприяють ісламізації Європи», що є формою цивілізаційного самогубства [2, с. 56]. Близьку позицію висловлює американський соціолог Д. Д'Соуза, який впевнений, що «суспільство не може дозволити собі розкіш культурного плюралізму» через відсутність рівних культур [12]. Критику «з права» здійснює й англійський теоретик Б. Беррі, який вважає мультикультуралізм «привидом комунізму», який із 1989 року стукає в європейські двері з боку Канади. Згідно з позицією Б. Беррі мультикультуралізм –

це не тільки політика; це політична філософія, «новий «ізм» [2, с. 56]. За словами англійського соціолога Дж. Рекса, ідеологія мультикультуралізму стимулює «децентралізацію держав». У Євросоюзі «ця тенденція помітна в Бельгії (Фландрія й Валлонія), Франції (Корсика), Іспанії (Каталонія й Басконія), Британії (Шотландія й Північна Ірландія)» [12].

Серед українських науковців теж не було універсального визнання цінності мультикультуралізму. Так, О. Батіщева зазначає, що «поширення дискурсу мультикультуралізму обумовлює послаблення ролі культури титульної нації». На думку дослідниці, в умовах «послаблення ролі культури титульної нації через поширення дискурсу мультикультуралізму» державна культурна політика має «підкреслити важливість національного стилю життя», а «...передумовою успіху нової національно-культурної ідентичності є цілісність мовного середовища», тому застосування єдиної державної мови О. Батіщева вважає «пріоритетом державної культурної політики в умовах глобалізації» [1, с. 16]. Отже, йдеться про повернення до неоконсерватизму як засобу долання недоліків глобалізації та уніфікації.

Йдеться про крайню негативну позицію щодо застосування принципу «мультикультуралізму» в українській політиці. Така позиція збігається з посиленням скепсису в європейській політиці щодо стратегії мультикультуралізму. Держава втручається в культурну політику, у сферу прав особистості щодо культурного вибору, що однозначно визначає негативні тенденції для популяризації концепції мультикультуралізму в Україні за умов становлення такої позиції як державної.

Слід вказати, що переломним у світовому прагненні до створення глобальної наднаціональної культури став ще 2011 рік. Тоді ряд лідерів європейських країн визнали «непродуктивність» мультикультуралізму як стратегію для розвитку їхніх країн. Канцлер ФРН А. Меркель, Президент Франції Н. Саркозі, екс-прем'єр-міністр Іспанії Х. Аснара, Прем'єр-міністр Великобританії Д. Камерон, віце-прем'єр Нідерландів М. Верхаген визнали крах політики мульти-

культуралізму у своїх країнах. Ці країни в останні роки ХХ ст. зіткнулися зі сплеском «культурних воєн», у центрі яких стояли поняття «національна традиція», «державна культура», «революція ідентичностей», «мультикультура», «багатоскладова культура» тощо. Ці конфлікти вказали на нездатність європейських держав узгодити етнокультурні та соціокультурні протиріччя в умовах культурної різноманітності й тим паче запобігти їм. Проте країни Європейського Союзу, відмовившись від стратегії мультикультуралізму, для власного розвитку досить широко використовують риторичну мультикультуралізму, продовжуючи декларувати цінності міжкультурного діалогу та експлуатуючи ідеї культурної рівності. Така постмодерна риторика щодо використання принципів мультикультуралізму пов'язана, з одного боку, з намаганням державних інститутів нейтралізувати відцентрові тенденції в суспільстві, з іншого – із намаганням меншин запровадити практику позитивної дискримінації щодо власних потреб [10, с. 41]. Це актуалізує проблему трансформації змісту феномену «мультикультурності» як політичної ідеології, як засобу політичного втручання, як принципу міжкультурної взаємодії, як практики групової презентації, як державної стратегії та політичного менеджменту.

Суперечлива реакція на результати мультикультуралізму доводить, що на початку ХХІ ст. світ опинився перед вибором між цінностями толерантності, з одного боку, і прагненням захистити власну ідентичність – з іншого. Віддзеркаленням відносин між модернізованим центром (постмодерним суспільством) і слабо модернізованою периферією (здебільшого модерні суспільства) стали відносини титульних народів і нових «привілейованих меншин». Мультикультуралізм стає риторикою, яку підтримує іммігрантське середовище, що прагне «позитивної дискримінації» в економічній, соціальній, культурній і навіть у політичній сфері західного та європейського суспільства. Європа втратила потенціал соціокультурного опору, що відбилося в змінах у самосприйнятті в титульних націй, які стали відчувати себе як соціально та етнічно дискримінована більшість.

Відсутність конкретних дій щодо вирішення проблем фактичної мультикультурності стала причиною стрімкого політичного руху «вправо». Про це свідчить зростання підтримки громадянами європейських держав правих патріотичних партій, у програмах яких міститься антиіммігрантська риторика й стратегія дій на підтримку автентичних європейських культур.

Література

1. Батіщева О. Державне управління розвитком національної культури в умовах глобалізації : автореф. дис. ... канд. наук з держ. управління : спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / О. Батіщева ; Національна академія державного управління при Президентові України. – Львів, 2007. – 189 с.
2. Вовк Д. Апологети та критики мультикультуралізму в сучасній західній соціально-політичній теорії / Д. Вовк // Вісник СевНТУ : зб. наук. праць. Серія «Політологія». – Севастополь, 2012. – Вип. 136. – С. 56–60.
3. Вовк Д. Мультикультуралізм як проблема ідеологічного вибору в Україні: конфлікт логіки «модерну» з «постмодерністською риторикою» / Д. Вовк // Актуальні проблеми політики. – 2013. – Вип. 48. – С. 50–57.
4. Дугин А. Заколдованная среда «новых Империй» / А. Дугин // Художественный журнал. – 2004. – № 4. – С. 23–45.
5. Жижек С. Интерпассивность. Желание. Влечение. Мультикультурализм / С. Жижек ; под ред. В. Мазина и Г. Рогоняна. – пер. с англ. – СПб. : Алетей, 2005. – 156 с.
6. Ионин Л. Конец мультикультурной эпохи / Л.Ионин[Електроннийресурс]. – Режимдоступу: http://www.perspektivy.info/book/konec_multikulturnoj_epohi_2010-12-13.htm.
7. Линдли-Френч Дж. Великая иммиграционная катастрофа / Дж. Линдли-Френч [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.globalaffairs.ru/number/Velikaya-immigracionnaya-katastrofa-15368>.
8. Earth Charter International. A declaration of ethical principles for sustainability. – San Jose ; Costa Rica, 2008. – 76 s. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.earthcharterinaction.org/invent/images/uploads/ECH_HANDBOOK_RUSSIAN.pdf.
9. Тишков В. После многонациональности / В. Тишков // Русский архипелаг. Сетевой проект [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.archipelag.ru/geoculture/new_ident/multiculture/after.
10. Узун Ю. Сучасні трансформації стратегії міжкультурної взаємодії: щодо проблеми ефективності політичного втілення концепції мультикультуралізму / Ю. Узун // Вісник Одеського національного університету. Серія «Соціологія і політичні науки». – 2013. – Т. 18. – Вип. 2(18). – Ч. 3. – С. 41–51.
11. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон ; пер. с англ. Т. Велемеевой, Ю. Новиковой. – М. : АСТ, 2007. – 571 с.
12. D'Souza D. What's So Great About America / D. D'Souza [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dineshsouza.com>.

Анотація

Наумкіна С. М., Соколов О. М. Мультикультуралізм як стратегія соціально-політичного розвитку сучасних європейських країн: позитивні та негативні прояви. – Стаття.

Представлено аналіз сучасного розвитку політологічного та політичного дискурсу щодо визначення ефективності та можливості застосування «мультикультуралізму» як стратегії для країн Європи та світу. Визначені причини поширення скепсису та негативно-го ставлення до ідеї мультикультуралізму в умовах посилення популярності праворадикальної неоконсервативної ідеології в країнах Європи.

Ключові слова: неоконсервативна революція, мультикультуралізм, тенденції соціокультурного розвитку, політичний процес, праворадикальна неоконсервативна ідеологія.

Аннотация

Наумкина С. М., Соколов А. М. Мультикультуралізм як стратегія соціально-політичного розвитку сучасних європейських країн: позитивні та негативні прояви. – Стаття.

Представлен анализ современного развития политологического и политического дискурса по определению эффективности и возможности применения

«мультикультуралізма» как стратегии для стран Европы и мира. Определены причины скептического и негативного отношения к идее мультикультуралізма в условиях усиления популярности праворадикальной неоконсервативной идеологии в странах Европы.

Ключевые слова: неоконсервативная революция, мультикультуралізм, тенденции социокультурного развития, политический процесс, праворадикальная неоконсервативная идеология.

Summary

Naumkina S. M., Sokolov O. M. Multiculturalism as a strategy of social and political development of modern European countries: the positive and negative effects. – Article.

The article presents an analysis of the development of modern political science and political discourse to determine the effectiveness and potential of the “multiculturalism” as a strategy for Europe and the world. The reasons of skepticism and negative attitude to the idea of multiculturalism in the face of increasing popularity of extreme right neo-conservative ideology in Europe are determined.

Key words: neo-conservative revolution, multiculturalism, social and cultural development trends, political process, extreme right neo-conservative ideology.